

Lietuvos meno kūrėjų asociacija

Skonio politika: kas ir iš ko moka atskirti geras knygas?

2014-03-03

ŽURNALAS: KNYGŲ AIDAI

TEMA: Literatūra

AUTORIUS: Gabrielė Gailiūtė

DATA: 2014-03

Dalyvaujant Lietuvos literatūros gyvenime, dažnai susidaro įspūdis, kad esama didžiulio atotrūkio tarp literatūros profesionalų – visų pirma rašytojų, bet taip pat ir kritikų, ekspertų, vadybininkų, – ir „galutinių vartotojų“, tai yra skaitytojų. Savaime šis atotrūkis galėtų būti tiesiog natūralus skirtingų interesų, išsilavinimo, aplinkos ir pasaulėžiūros padarinys, jei ne viena esminė išlyga – finansiškai profesionali literatūra ir visa, kas su ja susiję, pavyzdžiui, kritika ar leidyba, yra visiškai priklausoma nuo skaitytojo. Skaitytojas arba pats yra pirkėjas, tai yra sumoka už literatūros profesionalų darbą savo paties pinigais, arba yra mokesčių mokėtojas, tuomet finansuoja visą literatūrinę veiklą per valstybės biudžetą. Tačiau – ir čia vis dar kalbu apie įspūdį ar nuojautą, kuri gali būti ir klaidinga ar nepagrįsta – profesionalai į skaitytoją dažnai žiūri su tam tikra arogancija ar net panieka: skaitytojai nieko neišmano, jie labiausiai mėgsta popšą, šlamštą, rašliavą, o rimtus autorius ir galias knygas nepelnytai ignoruoja. Maža to, net ir valstybės parama ją gaunantiesiems visada atrodo per menka, neteisingai skirstoma, teikiama ne tiems, ne už tai, ne tokiais principais, o savarankiškai uždirbantys leidėjai, parduodami savo kuriamą produktą – parsidavėliai, bedvasiai kapitalistai, pavertę nežemišką vertybę – meną – paprasčiausia preke, lyg jis būtų kokie skalbimo milteliai.

Norint tokį įspūdį aiškiau pagrįsti ir ištirti, ar jis teisingas, gali praversti „skonio politikos“ sąvoka, kurią pasiskoliniau iš George'o Steinerio knygos *Tikrosios esatys*¹. Steineris kalba apie kanoną – senamadišką sąvoką pačios madingiausios literatūros teorijos požiūriu, bet, mano galva, labai produktyviai reabilituotiną būtent tokia prasme, kaip jis pats ją suvokia, ir ypač kontekste tokių šalių kaip Lietuva, kur būtent valstybinė kultūros politika yra tokia įtakinga. Steineris kanoną ir kanonizaciją, tai yra įtraukimą į kanoną, visų pirma sieja su švietimu: kanonas yra tai, kas perduodama augančiai kartai, viena vertus, kaip vertybė savaime, kita vertus, kaip atskaitos taškas, pagal kurį bus vertinama ateities literatūra. Tiesa, pats Steineris kanonizaciją laiko „disertacijų kiekį“, tai yra visų pirma turi galvoje aukštąjį mokslą, nors bent jau Lietuvos kontekste turbūt tiksliau būtų žiūrėti į vidurinių mokyklų ir gimnazijų programas, nes būtent jos yra paskutinis švietimo etapas, bendras visiems piliečiams,

kurie paskui moka mokesčius ir bendromis jėgomis finansuoja visą literatūrinį gyvenimą. Taigi kanonas ir jo sudarymas ir yra skonio politikos objektas. Tačiau labai svarbi prielaida, kylanti iš steineriškos kanono sampratos, yra tai, kad kanonas sudaromas vadovaujantis *skoniui*, tai yra iš prigimties subjektyvia, net jei išsilavinimo ar aplinkos paveikiama ir formuojama, nuostata apie tai, kas literatūroje yra vertinga. Kitaip sakant, skonio politika yra kas kita negu galios žaidimai ir įvairių kapitalo rūšių dalybos, kuriomis literatūros vertinimo procesus apibrėžia sociologinės ir marksistinės kilmės teorijos – joje ne siekiama įsitvirtinti pageidaujamose literatūros lauko pozicijose, o vadovujamasi savo literatūrinėmis vertybėmis. Be abejo, tai nereiškia, kad įvairūs neliteratūriniai veiksniai – visų pirma asmeniniai ir profesiniai žmonių santykiai – neturi jokios įtakos ar yra nereikšmingi. Tačiau tiriant skonio politiką, laikomasi prielaidos, kad knygą rašantis rašytojas tokio didelio ir daug pastangų reikalaujančio darbo imasi todėl, kad nori pasakyti ką nors svarbaus, o ne todėl, kad nori išgarsėti ar kad jam gražiai skamba prisistatyti rašytoju; kad tą knygą leidžianti leidykla suvokia, ką rašytojas sako, ir patiki, jog tai svarbu daugeliui žmonių, todėl imasi tarpininkauti; ir galiausiai, kad skaitytojas, įskaitant kritikų, gebančius ypač tiksliai ir aiškiai išreikšti savo skonį, taip pat skaito tai, kas jam svarbu ir patrauklu, ir nėra vien manipuluojamas reklamos ar kitų socialinių svertų.

Tad verta pamėginti iš viešai matomų vertinimų rekonstruoti tą skonį – lūkesčius, su kuriais knygos imamos skaityti ir kurie paskui lieka patenkinti arba ne. Šiuo metu mano yra surinkti duomenys apie beveik 500 knygų, parašytų beveik 200 autorių: kas laimi literatūros premijas, kas verčiama į užsienio kalbas, apie ką rašomos mokslinės publikacijos ir studentų baigiamieji darbai, kam skirta valstybės parama leidybai, kas ir kaip dažnai pasiskolinama iš bibliotekų? Iš tų duomenų išskyriau tris sroves, kurias pristatysiu iš pradžių kiekvieną atskirai, o paskui pamėginsiu pažvelgti, kada ir kaip jos susilieja.

Kas rūpi skaitytojui?

Pirmoji srovė yra skaitytojų skonis. Yra 33 knygos, kurios buvo įtrauktos į duomenis *vien* todėl, kad yra labai intensyviai skaitomos. Skaitomumą šiuose duomenyse rodo vidutinis pasiskolinimų iš bibliotekų skaičius per metus, atsižvelgiant į tai, kaip seniai knyga išleista. Pačios skaitomiausios knygos pasiskolinamos beveik 900 kartų, labai dideliu skaitomumu laikoma 500 ir daugiau pasiskolinimų per metus, o dideliu – 250 ir daugiau. Iš šių 33 knygų keturios yra labai didelio skaitomumo, likusios – didelio.

Be kelių kriminalinių Edvino Kalėdos ir Edmundo Malūko knygų, tarp skaitytojų mėgstamiausių knygų karaliaute karaliauja moterų autorių meilės romanai. Tai kaip tik ta literatūra, kuri dažnai profesionalų smerkiama kaip popsas, šlamštas ir rašliava. Tačiau kokie yra pačių skaitytojų argumentai už ją? Tų argumentų paprastai tenka ieškoti ne *Colloquia* ir net ne *Šiaurės Atėnuose*, o *Supermama.lt* forume, ir net ten tenka atrinkti tuos pasisakymus, kurie būtų argumentuoti, o ne tik konstatuojantys „man patiko (arba ne)“. Tačiau atrinkus nesunku pastebėti pasikartojantį motyvą:

... nesunkaus turinio, tačiau ne visai lėkšta ir šiek tiek „susukta“ bei *realaus gyvenimo prieskonį*² turinti laisvalaikio, atsipalaidavimo knyga... (*daite*)

Aš ją skaitau ir mane kažkuom užkabina, kitaip nepirkčiau, ir kažkodėl negaliu pasakyti, kad ten labai saldu, *visai normaliai ir gyvenimiškai, juk ir pačiam gyvenime daug saldumo ir serialo epizodų, patys tame sukamės*, todėl paskaityti jos romanų istorijas visai tinka laisvalaikiui, jos užvertus knygą palieka kažkokią ir pamoką, bent jau aš iš jos perskaitytų knygų visad vis stipriau pradedu mylėti žmones, tol, kol jie yra šalia, susipykti, neišklaudyti kito visada lengviau, nei išgirsti ir suprasti... todėl perskaičius jos knygas man kažkaip mažėja ambicijos ir labiau branginu tą, ka turiu. Manau, skaityti verta, bet jei save iškart nuteikti, kad aj čia paistalai pasakos, tai su tokiu požiūriu nebus jokios naudos. Reik tiesiog pasiimti knygą ir susigyventi su joje pasakojama istorija. *Visas gyvenimas yra banalus ir serialas, todėl romanai kitokie ir būt negali, jie iš gyvenimo. (luiziana)*

Ir net argumentas prieš tas pats:

... skaitant vis mažiau, kad *tikrovėj taip nebūna. (Darling)*

Skaitant „Padovanok man savaitgalį“ pastoviai kilo tokios mintys, kad *nesąmonė, taip nebūna... (twige)*

Tiesą sakant, aš labai tikiuosi, kad tų skaitytojų gyvenime pasitaiko kuo mažiau įvykių ir situacijų, aprašomų tuose romanuose – kad jos, pavyzdžiui, negimdo vaikų nuo savo draugių vyrų, norėdamos nelikti vienišos, kai vėžiu sergantis savas vyras galiausiai numirs. Tas komplimentas „viskas kaip gyvenime“ turėtų reikšti ką kita. Labiau tikėtina, kad joms priimtina pati meilės romano vertybių hierarchija – jame svarbiausi yra artimi žmonių santykiai. Iš tikrųjų tai labai pozityvus pasaulėvaizdis: jam svarbus geras elgesys su žmonėmis, sąžiningumas, atvirumas, mokėjimas sutarti, nusileisti, suprasti kitą ir jį užjausti. Dramatiškumo meilės romanams teikia moralinės dilemos – pasirinkimai tarp užgaidų, savanaudiškų troškimų ir moraliai teisingo elgesio: pavyzdžiui, pasirinkimas tarp senos draugės ir naujos simpatijos. Sunku nesutikti, kad kaip tik tokios – mažo mastelio, asmeninės, intymios dramos – vienu ar kitu pavidalu būdingos kiekvienam gyvenimui. Meilės romano akiratis gana siauras ir mažai ambicingas: jame nekyla platesnio visuomeninio, politinio, istorinio, kultūrinio masto klausimai, o iškeltos asmeninės ir moralinės problemos išsprendžiamos gana naiviai tikint primityviu teisingumu – už dorus ir gerus poelgius ir apsisprendimus atlyginama, o už blogus sulaukiama baudos arba skaudžios pamokos, po kurios pasitaisoma.

Taigi pirmoji literatūrinė vertybė, kurią galima įvardyti, yra „gyvenimiškumas“ arba, kitaip sakant, atpažinimas: literatūra profesiskai nesuinteresuotam skaitytojui patraukli tada, kai joje jis atpažįsta save ar savo gyvenimą. Drįsčiau teigti, jog tai yra ir pati pagrindinė sąlyga, kad knygos apskritai būtų skaitomos, nesvarbu kieno ir kokiame kontekste, išskyrus nebent „privalomas“, pavyzdžiui, mokyklinėje programoje. Atpažinimas paprastai įvyksta be papildomos refleksijos, jis glūdi trumpiausiam komentare apie knygas – „man patiko“ ir „man nepatiko“. Jis – ir bendras bet kokio vertinimo vardiklis, ir kartu jautriausia bei asmeniškiausia vertybė. Jeigu atkreiptume dėmesį į tuos kelis atvejus, kai viešojoje erdvėje kilo rimti ir įnirtingi debatai dėl knygų vertinimo, pastebėtume, kad ten taip pat visų pirma susigrumta dėl atpažinimo: pavyzdžiui, dėl to, kaip Marius Ivaškevičius romane *Žali* vaizduoja partizanų vadą arba kaip Ruta Sepetys romane *Tarp pilkų debesų* supainiojo dantų krapštukus su degtukais.

Atpažinimas susijęs ir su kita literatūros vertybe, kurią pamini jau meilės romanų skaitytojos: atsipalaidavimu. Užbėgdama už akių pasakysiu, kad lygiai tokio pat rango komplimentas, kurį neprofesionalūs skaitytojai išsako rimtesnėms knygoms, yra „privertė susimąstyti“ – paprastai ne priduriant nei apie ką, nei ką pavykę išmąstyti. Pats faktas, kad knyga suteikia progą „įjungti“ arba „išjungti“ smegenis, skaitytojų yra laikomas jos privalumu, teigiamu bruožu. Tokius pasikartojančius komplimentus žarstantys skaitytojai tikriausiai apie tai taip pat gerai nesusimąsto, bet jie irgi turi galvoje visiškai asmenišką reakciją: tai, ką knyga išjudina jų galvoje ir širdyje, visai nebūtinai yra universalu ir privaloma visiems. Tačiau skaitytojams malonu ir vertinga atrodo ne vien aktualiai išgyventi, kad patys turi smegenis.

Labai įdomu pastebėti, kad viena iš bibliotekų karalienių Irena Buivydaitė savo knygos *Geriausios draugės* anotacijoje deklaruoja lygiai tokias pat vertybes, už kurias ją paskui giria skaitytojos:

[Autorė] [r]rašo tada, kai nori *pabėgti nuo kasdienybės*. Yra *optimistė ir tiki*, kad daugelį gyvenimo problemų būtų galima išspręsti, jei žmonės paprasčiausiai pažvelgtų į kitus jų akimis, nuslopintų ambicijas ir pamėgintų išklaudyti ir suprasti kitą, dažniausiai artimą žmogų. Rašytojai *didžiausia gyvenimo vertybė – šeima*. [...] „Gyvenime daug blogio [...], todėl noriu, kad mano romanai *suteiktų skaitytojams nors šiek tiek vilties* [...].“

Kitaip sakant, matome visišką susikalbėjimą: autorė deklaruoja, ką nori pasiekti savo romanais, skaitytojai deklaruoja, kaip jie reaguoja į jos romanus, ir tos deklaracijos beveik idealiai sutampa. Taigi kitas dalykas, kurį skaitytojai brangina knygoje, yra komunikacija. Tiesa, kartais patys skaitytojai iki galo nereflektuoja tokio komunikacijos proceso ir pajunta asmeninį ryšį su autoriumi – iš čia jų noras su juo ar ja susipažinti renginiuose ar susitikimuose, gauti autografą ir pan. Tačiau tai, kad malonumas skaityti knygą yra labai panašus į bendravimo malonumą, yra vis dėlto gana tikslus pastebėjimas.

Meilės romano atveju matome, kad tas bendravimas visiškai sklandus: autorė nori „pabėgti nuo kasdienybės“ pati ir leisti nuo jos pabėgti skaitytojams, patvirtinti, ką laiko svarbiais dalykais – gerus žmonių santykius, visų pirma šeimoje – ir „suteikti skaitytojams vilties“, o skaitytojai paskui teigia lygiai taip ir supratę jos knygą. Toks komunikacijos sklandumas, viena vertus, teikia „smegenų išjungimo“ malonumą, kita vertus, juo galima paaiškinti ir tai, kodėl būdamas toks populiarus skaitytojų tarpe, meilės romanas beveik visai nepatraukia profesionalėsių literatūros vertintojų dėmesio arba net yra paniekiamas kaip menkavertis. Tačiau komplimentas „privertė susimąstyti“ taip pat krypta į komunikaciją: skaitytojai pageidauja išvelgti autoriaus intenciją kaip nors su jais bendrauti, ką nors jiems padaryti, sukelti kokius nors jausmus ar mintis.

Ką vertina kritikai?

Profesionalūs literatūros vertintojai, arba kritikai, sudaro antrąją skonio srovę. Duomenys apie kritiką, visų pirma akademinę, buvo renkami iš *Lituanistikos* duomenų bazės, į kurią įtraukiamos publikacijos, atrinktos pačios akademinės lituanistų bendruomenės, vadinasi, tos bendruomenės laikomos pakankamai kokybiškomis ir

atitinkančiomis akademiniais reikalavimus. Štai kokie autoriai ir jų knygos susilaukė daugiausia akademinų tyrėjų dėmesio, skaičiuojant bet kurią knygą ir įskaitant atvejus, kai nagrinėjama kūryba apskritai, neminint konkretaus kūrinio:

Ivanauskaitė, Jurga	49
Gavelis, Ričardas	37
Ivaškevičius, Marius	29
Parulskis, Sigitas	29
Kunčinas, Jurgis	25
Šerelytė, Renata	23
Skablauskaitė, Jolita	18
Kunčius, Herkus	17
Juknaitė, Vanda	16
Dirgėla, Petras	14
Granauskas, Romualdas	12
Gutauskas, Leonardas	11
Čepaitė, Zita	10

Kritika, o ypač akademinė, tam tikra prasme į literatūrą žiūri priešingai negu profesiskai nesuinteresuoti skaitytojai: ji visiškai atsiriboja nuo asmeninės subjektyvios reakcijos. Todėl ją vargu ar gali sudominti tokie atvejai kaip Buivydaitė, kur literatūrinė komunikacija įvyksta visiškai sklandžiai. Jai daug patrauklesnis tyrimo objektas – kaip tik tokios knygos, kurias skaitytojai vadina „verčiančiomis susimąstyti“, tai yra tokios, kurių komunikacijoje kas nors stringa ir todėl prašosi nagrinėjama, aiškinama ir interpretuojama. Pati Buivydaitė, beje, kokį vieną kitą kartą taip pat buvo paminėta profesionalių tyrėjų, tačiau visada tik kaip literatūros sociologijos reiškinys, kaip labai skaitoma autorė, o ne kaip grynosios literatūrinės analizės objektas.

Užtat logiška, kad pagrindinė būtent akademinų kritikų teikiama literatūros premija vadinasi *Kūrybiškiausios* knygos apdovanojimas. Profesionalai tyrinėtojai dažniausiai dėmesį sutelkia į išradingumą, išmonę, meistrystę, leidžiančią atlikti sudėtingus literatūrinius virazus, pritaikyti ar išgalvoti literatūrinių priemonių, elementų, mechanizmų. Juos labiausiai domina klausimas „kaip“.

Griežtai atsiriboti nuo asmeninės reakcijos turbūt bent iš dalies ir visai suprantamas žmogiškas santūrumas ir adekvati laikysena, nepamirštant, kad kalbama vis dėlto viešai. Tačiau, ko gero, svarbesnė to priežastis yra akademinio korektiškumo reikalavimai. Kad korektiškumui nuolat gresia virsti konformizmu, o kritikai – „parazitiniu diskursu“, pastebima ne tik Lietuvoje, ir tebus apie tai išsamiau svarstoma kita proga. Tačiau tyrimo duomenys tikrai rodo tokio pavojaus ženklus: akademinis tekstus, kuriuose labai detalai ir kruopščiai analizuojamos, pavyzdžiui, kalbinės ar stilistinės literatūrinio teksto ypatybės, nejučia pametus iš akiračio esminį klausimą – o kas apskritai yra literatūra ir kam ji reikalinga?

Nepaisant to, iš tikrųjų tenka pripažinti, kad dažniausiai kritikų minimų sąrašė dauguma autorių iš tikrųjų yra išskirtinai *kūrybingi*. Įdomu tai, kad šių autorių kūryba

yra pakankamai subalansuota: turime drastiškesnių formos eksperimentatorių kaip Ramūnas Kasparavičius, kurie patraukia kritikų dėmesį, bet ne taip stipriai, ir turime mėginimų griebtis provokuojančios temos ar medžiagos (pavyzdžiui, Kęstučio Zubkos *Pankas*), kurie, stokodami kalbinio išradingumo, akademinės kritikos dėmesio visai nesulaukia. Dažniausiai aptariamųjų sąrašą sudaro autoriai, daugiau ar mažiau sėkmingai neapleidžiantys abiejų sričių: pasirinkę pakankamai naują, aktualią temą ar bent jau nenuvalkiotą požiūrį į ją, bet kartu ir laikantys raišką ar stilistiką ne mažiau svarbiu savo kūrybos elementu ir atitinkamai ją išlaikantys taip pat ir sklandžią, ir originalią.

Ieškant apibendrinimo, patikslinančio tą kritikos vertinamą *kūrybiškumą*, galėtume sakyti, kad profesionalius literatūros tyrinėtojus labiausiai domina literatūros santykis su tradicija: bet koks atitrūkimas nuo jos arba mėginimas ją kaip nors naujai interpretuoti, ir tai gana tiksliai atitinka steinerišką kanono sampratą: nauja literatūra „matuojama“ pagal tai, kas buvo vertinama ir pripažįstama anksčiau, ir kartu pats kanonas nuolat kinta ir transformuojasi priklausomai nuo to, kaip su juo „elgiasi“ naujos knygos. Tai galioja ir kalbinei raiškai, ir temoms ar medžiagai. Nuo Nepriklausomybės pradžios kritikos dažniausiai nagrinėjamos temos beveik visada bus susijusios su vykstančiomis socialinėmis transformacijomis: viena vertus, pačia istorine atmintimi ir kitokiu jau seniau aptartu ir literatūroje aprašytu įvykių vertinimu (pavyzdžiui, pokario arba žinių apie senovės lietuvių gyvenimo būdą ir mitologiją), antra vertus, dabarties laikotarpio reprezentacijomis (pavyzdžiui, socialinėmis problemomis, kilusiomis arba išryškėjusiomis po Nepriklausomybės), trečia vertus, pačios literatūros naujovėmis, mažiau tiesiogiai susijusiomis su gyvenimo permainomis (pavyzdžiui, „miesto literatūros“ atsiradimu ir raida).

Kur atotrūkio nėra?

Tačiau labai svarbu pastebėti ir tai, kad dauguma dažniausiai kritikų tiriamų knygų vis dėlto yra ir pakankamai dažnai skaitomos. Jurga Ivanauskaitė, Vanda Juknaitė, Sigitas Parulskis, Romualdas Granauskas yra apskritai tarp pačių skaitomiausių lietuvių autorių, populiarumu prilygstantys, o kartais net lenkiantys meilės romanus, Ričardas Gavelis, Jurgis Kunčinas, Zita Čepaitė, Jolita Skablauskaitė turi bent po vieną didelio skaitomumo knygą, Renata Šerelytė ir Marius Ivaškevičius užtikrintai laikosi tarp vidutinio skaitomumo autorių. Tik Leonardas Gutauskas, Petras Dirgėla ir Herkus Kunčius atsiduria tarp autorių, dėl kurių profesionalių ir neprofesionalių skaitytojų nuomonės visiškai išsiskiria. Ir priešingai, yra nemažai skaitytojų mėgstamų autorių, ypač moterų, pavyzdžiui, Laura Sintija Černiauskaitė, Giedra Radvilavičiūtė, Dalia Jazukevičiūtė, kurios taip pat pakankamai dažnai, nors ir ne dažniausiai, atsiduria kritikų akiratyje. Galima įtarti, kad toks neatitikimas gana dažnai yra ir chronologinis: pačios naujausios knygos greičiau pamėgstamos skaitytojų negu imamos profesionaliai tirti. Kitais atvejais galima sakyti, kad knygos apeliuoja tik į vienos skonio srovės vertybes: kaip Buivydaite patenkina skaitytojų literatūrinės komunikacijos lūkesčius, bet nėra pakankamai novatoriška literatūrinės tradicijos atžvilgiu, kad sudomintų kritikus, taip ir, pavyzdžiui, Kunčius įdomus tiriantiems literatūrinės komunikacijos spragas ir pertrūkius, bet dėl jų nepajėgia užmegzti asmeniškesnio santykio su platesniu skaitytojų ratu.

Bet ar skaitydami tas pačias knygas skaitytojai vertina tą patį, kaip ir kritikai? Viena

vertus, jie ir toliau reaguoja visų pirma asmeniškai, kaip „patikusius“ dalykus įvardija pirmiausia tai, kas atpažįstama, ir dažnai mėgsta pramogą, pavyzdžiui, net Granauskui sako komplimentus už „humorą“. Kita vertus, esama nemažai pasisakymų, iš kurių matyti, kad malonumas skaityti jiems nėra vien „pramoga“ ir „atsipalaidavimas“, kaip meilės romano atvejais, bet tą „kitokią“ malonumą daug sunkiau įvardyti: jis mėginamas apibrėžti kaip „ilgai gyvenau ta knygele“, „padarė didelį įspūdį“, „suintrigavo“. Labai svarbus vertinimo kriterijus yra „užkabinimas“, iš esmės noras pabaigti skaityti pradėtą knygą turbūt daugeliui pažįstamas, bet tikrai sunkiai apibūdinamas, jei jau sutarėme vengti pernelyg akademiško apmąstymo. Pakaks pasakyti, kad jis turėtų būti siejamas su knygos konstrukcijos „mechanika“, apie kurią palyginti dažnai (nors vis tiek rečiau negu skaitytojai!) kalba ir kritikai. Turbūt įdomiausia pastebėti, kad skaitytojai taip pat labai dažnai vertina ir originalumą. „Gaivi“, „su niekuo nepalyginama“ ir ypač „nelietuviška“ knyga yra vieni iš didžiausių komplimentų. Lygiai taip pat, pavyzdžiui, apie Granauską sakoma „tarybinė“ knyga ar „literatūra apie kaimą“, ir greta pridėdama išlyga „bet man vis tiek patiko“, ne dėl tradiciškumo, o nepaisant jo. Apskritai atrodo, kad iš esmės kritikų ir skaitytojų vertybės tikrai nemenka dalimi sutampa, tik skaitytojai jas dėsto drąsiau ir tiesmukiau, galbūt ir dėl jau minėto kritikų varžančio akademinio korektiškumo, neleidžiančio paprasčiausiai pareikšti, kad apie kaimą rašyti yra blogai, o apie miestą – jau gerai.

Išsaugoti tradiciją

Bet jei kritikai ir skaitytojai iš esmės taip draugiškai sutaria dėl šiuolaikinės lietuvių literatūros kanono, iš kur tada tas mano pradžioje minėtas įspūdis, kad tarp jų esama kažkokios priešpriešos? Galbūt iš dalies ją galima paaiškinti tiesiog tuo, kad tiesmuki, glausti skaitytojų pasisakymai neišsigilinus, tikrai gali sudaryti neišmanėlio ir neišprusėlio įspūdį, kuris, kaip matome, nėra visai teisingas, bet nesunku įsivaizduoti, kad profesionalą jis erzina. Tačiau duomenys leidžia išskirti ir dar vieną skonio srovę. Į mokslininkų akiratį pakliūva vos apie trečdalį literatūros premijomis apdovanotų knygų, o beveik pusė jų menkai skaitomos (pasiskolinamos iš bibliotekų rečiau nei 50 kartų per metus). Dar įdomiau: daugiau kaip 45% valstybės paramą gavusių knygų nė karto nepaminėtos kritikų ir visų rečiausiai pasiskolinamos iš bibliotekų. Kokiu tada pagrindu jos remiamos, jei iš tikrųjų nedomina nei literatūros specialistų, nei skaitytojų? Jei jų būtų nedidelė dalis, būtų galima manyti, kad tiesiog ekspertai ne visada tiksliai nuspėja, kas pasirodys aktualu, mat parama teikiama ne tik dar neišleistoms, bet dažnai ir dar neparašytoms knygoms. Tačiau arba ekspertai pasitaiko baisiai nevykę, nes labai jau dažnai klysta, arba jie tiesiog remiasi kokiu nors dar kitokiu skoniu ir nuostatomis literatūrinių vertybių atžvilgiu.

Tas nuostatas, žinia, labai sunku aptikti, nes jei knygos neskaitomos ir neaptarinėjamos, tai nėra ar beveik nėra ir jokių atsiliepimų apie jas. Todėl teks mėginti prisiartinti iš užnugario ir atkreipti dėmesį į neliteratūrinius veiksnius.

Lengviausia tame sąrašė atmesti pripažintų ir vertinamų rašytojų knygas. Nieko netikėta, kad to paties autoriaus skirtingi kūriniai nevienodai patrauklūs, ypač jei autorius labai produktyvus, kaip, pavyzdžiui, Jurgis Kunčinas ar Herkus Kunčius. O jei ekspertai skiria tokiems kūriniams paramą, remdamiesi kitų autoriaus kūrinių vertinimais, tai irgi visiškai suprantama ir pagrįsta.

Yra sąrašė ir jau minėtų medžiagos ar stilistikos kraštutinumų, kuriuos turbūt galima pavadinti nepavykusiais literatūros eksperimentais: jei jau skolinamės šį žodį iš tikslųjų mokslų, tai iš jų taip pat turėtume pasiskolinti ir sugebėjimą iš anksto susitaikyti su tuo, kad eksperimentai apskritai nepavyksta netgi dažniau negu pavyksta, tad šias knygas reikėtų laikyti tiesiog nepateisinusiomis vilčių.

Likusių neskaitomų knygų dauguma – vienaip ar kitaip autobiografinės: arba tiesiog prisiminimai, užrašai, dienoraščiai, arba autobiografiniai romanai, apysakos ir apsakymai. Tarp jų, beje, daugiausia ir visokių keistų paantraščių: visokių „vaizdelių“, „fragmentų“, „mintijimų“, kurių kiekvienas atskirai lyg ir turėtų skambėti kažkaip įdomiai ir netikėtai, bet visi kartu jie sudaro tiesiog „uodegos sukimo“ ir vengimo išipareigoti skaitytojui išpūdį: kai knyga tiesiai šviesiai vadinama, pavyzdžiui, „romanu“, skaitytojas ją atsiverčia jau su tam tikrais lūkesčiais, kuriuos susiformuoja remdamasis ankstesne romanų skaitymo patirtimi, kitaip sakant, atpažinimas kaip vertybė čia pritaikomas ne siužeto, o paties žanro atžvilgiu. Kai paantraštėje nurodomas neatpažįstamas žanras, skaitytojas tarsi raginamas nieko nesitikėti ir su niekuo pažįstamu knygos nelyginti.

Tokių išpūdį sustiprina ir pats autobiografinis knygų turinys: jei Buivydaite visai atvirai dėstė norinti suteikti skaitytojams vilties apie geresnį gyvenimą ir t. t., tai čia matome visai kitokias anotacijas:

Žinomo prozininko, dramaturgo brandžiausių apsakymų rinktinė. Čia daug vietos tenka kaimiškajai tematikai – su iškylančiais romantizuotais etnografiniais elementais, puikiais peizažais, su stebėtinu gebėjimu jausti ir regėti gamtą, aplinką. Rašytojo žodis sodrus, spalvingas, tikslus, o pasakojimas – vaizdingas ir tikras.

Čia, žinoma, tyčia išraiškingas pavyzdys, bet jame matome sąmoningai pabrėžiamą tradicijos kartojimą ir atitikimą, o ne transformaciją ar polemiką su ja, kurias vertina profesionalūs kritikai. Kitaip sakant, turime ir skonio srovę, kuri kaip tik brangina tradiciškumą kaip didelę vertybę ir kartais net aktyviai pasisako prieš jos pažeidimus:

[N]uolat literatūros procesus analizuojantys literatai ir kritikai [...] dabar labai nori [...] plėsti pasirinkimo lauką, įvesti naujų pavardžių, įpiršti supratimą naujai ir kitaip. Suprantama, banali, lengvai paaiškinama nuostata. Bet vertybių supratimą ji užteršia.

Iš tikrųjų tarp tų „tradiciškų“ knygų autorių labai daug „senų pavardžių“ – senosios kartos rašytojų, kurie iš esmės rašo taip, lyg jokių socialinių ir literatūrinių permainų nebūtų įvykę. Be jų, nemažai yra ir dažnai taip pat vyresnio amžiaus kitų sričių atstovų, kuriems grožinių ar pusiau grožinių autobiografinių knygų rašymas yra tik šalutinė veikla, pavyzdžiui, dailininkų, aktorių, literatūros kritikų ir tyrinėtojų.

Tomas Daugirdas knygoje *Sparnuoto arklio dantys*³ kaip vieną iš „Lietuvos kultūros profilių“ aptaria „išsaugojimą“. Mūsų kultūroje ir mentalitete yra stipriai išsigalėjusi nuostata, kad valstybė turi nuolat ką nors ginti ir saugoti: kalbą, tautą, istoriją, žemę, gamtą, tradiciją ar literatūrą. Daugiausia tokių susidomėjimo nesulaukusių knygų yra išleidusi Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, kuri apskritai iš visų Lietuvos leidyklų išsiskiria tuo, kad gauna daugiausia valstybės paramos šiuolaikinei lietuvių prozai leisti: antroje vietoje likusią *Tyto alba* bendra per Nepriklausomybės metus gauta

suma ji lenkia daugiau negu penkis kartus. Kaip susiformavo tokia kultūros finansavimo tvarka, suteikianti tiek daug galių būtent meno kūrėjų organizacijoms, išsamiausiai yra aptarusi Loreta Jakonytė monografijoje *Rašytojo socialumas*. Tačiau valstybės pajėgomis įtvirtintas toks „saugojimas“ nuoširdžiai ir vertybiškai aktualus tik labai mažai grupei, ir matyti, kad valstybės sugebėjimas ką nors „saugoti“ iš tikrųjų yra labai ribotas, iš esmės išreiškiamas vien pinigų paskirstymu, o pati literatūra vis tiek gyvena savo gyvenimą. Maža to, visų tų menkai skaitomų knygų autobiografiškumas iš tikrųjų rodo, kad „saugoti“ labiausiai norima ne literatūrą ar jos tradiciją, o save – savo pasaulėžiūrą, savo prisiminimus, savo paveldą. Žmogiškai tai visiškai suprantama ir net nėra per daug smerktina, tačiau literatūriniame gyvenime tokia pozicija pralaimi. Jei pats autorius labiausiai domisi savimi ir nesistengia užmegzti ryšio su skaitytoju, tai skaitytojo jis tiesiog nesudomina.

Žinoma, lieka ir mįslių, pavyzdžiui, kodėl Granauskas, priklausantis tai pačiai vyriausiajai kartai ir tematiškai taip pat pakankamai, anot skaitytojų, „tarybinis“, „kaimietiškas“ ir „lietuviškas“, vis dėlto domina kritikus ir skaitytojus, o Eugenijus Ignatavičius ar Jonas Mikelinskas – ne. Kol kas nežinia, ar tokį skirtumą galima paaiškinti būtent pačių kūrinių savybėmis. Gali būti, kad tai ir tiesiog neliteratūrinių aplinkybių padarinys. Leidėjai seniai yra pastebėję iš savo patirties, o skaitytojų pasisakymai taip pat dažnai patvirtina, kad geriausia reklama knygai yra „iš lūpų į lūpas“, tai yra, kad dažniausiai renkamasi, ką skaityti, remiantis aplinkinių rekomendacijomis ir patarimais. Įmanoma, kad tokie dėsniumai veikia ir profesionalioje aplinkoje, bent jau tikrai esama tai rodančių pavyzdžių: beveik visiems studentų darbams apie Petrą Dirgėlą vadovavo tas pats mokslininkas, kuris ir pats dažniausiai skelbia publikacijas apie jo kūrybą.

Svarbiausia, kad pradžioje minėtas atotrūkis tarp literatūros profesionalų ir skaitytojų iš tikrųjų glūdi kitur. Viena vertus, tai atotrūkis tarp tradicijos kaip vertybės savaime, kurią privalu išsaugoti nepaliestą, ir literatūros kaip komunikacijos, kurioje tradicija yra tik viena iš priemonių kalbėtis ir susikalbėti, o naujai interpretuoti atpažįstamus dalykus yra smagu ir įdomu. Kita vertus, tas atotrūkis glaudžiai susijęs ir su visai ne literatūros vertinimu, o su valstybės vaidmens supratimu: kad ir kaip prašoma saugoti ir ginti, demokratinėmis sąlygomis ji iš tikrųjų pajėgi tik remti ir finansuoti.

¹ George Steiner, *Tikrosios esatys*, iš anglų kalbos vertė Laimantas Jonušys, Vilnius: Aidai, 1998.

² Čia ir toliau citatose kursyvas mano, – G. G.

³ Tomas Daugirdas, *Sparnuoto arklio dantys: šiuolaikinės Lietuvos kultūros profiliai*. Vilnius: Naujasis Židinys-Aidai, 2008.